

UTJECAJ RATA U HRVATSKOJ NA ZBIVANJA U BOSANSKOJ KRAJINI 1991. GODINE

Apstrakt: *Autor u radu analizira utjecaj ratnih dešavanja u Hrvatskoj na nacionalne odnose u Bosanskoj krajini 1991. godine. Srpska autonomna oblast Krajina (kasnije Republika Srpska Krajina) u Hrvatskoj i Autonomna regija Krajina (ARK) u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine prve su, kao formalno-pravne nasljednice zajednica opština, formirane autonomne oblasti po etničkom principu u procesu disolucije Jugoslavije. Uska vojna i politička saradnja, pitanje mobilizacije stanovništva Bosanske krajine u Jugoslovensku narodnu armiju (JNA) kao i problem izbjegica znatno su utjecali na nacionalne odnose u ovome dijelu Bosne i Hercegovine.*

Ključne riječi: *Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Zajednica opštine Bosanska krajina (ZOBK), Autonomna regija Krajina (ARK), SDS, JNA, SAO Krajina, mobilizacija, izbjeglice.*

THE INFLUENCE OF WAR IN CROATIA TO EVENTS IN BOSANSKA KRAJINA DURING 1991.

Abstract: *The author analyzes the impact of war events in Croatia on national relations in the Bosnian Krajina in 1991. The Serbian autonomous region of Krajina (later the Republic of Srpska Krajina) in Croatia and the Autonomous Region of Krajina (ARK) in the northwestern part of Bosnia and Herzegovina were the first to form autonomous areas according to the ethnic principle in the process of the dissolution of Yugoslavia as formal-legal successors of the communities of municipalities. The narrow military and political cooperation, the issue of mobilizing the population of the Bosnian Krajina in the Yugoslav People's Army (JNA) and the problem of refugees, significantly influenced national relations in this part of Bosnia and Herzegovina.*

Key words: *Croatia, Bosnia and Herzegovina, Bosanska Krajina Municipality (ZOBK), Autonomous Region of Krajina (ARK), SDS, JNA, SAO Krajina, mobilization, refugees.*

Uvod

Različite koncepcije budućeg uređenja Jugoslavije, obilježili su političke prilike u ovoj državi nakon pada socijalizma. Slovenija i Hrvatska zalagale su se prvobitno za konfederalno uređenje Jugoslavije. Makedonija i Bosna i Hercegovina za federaciju, ali samo pod uslovom da u njoj ostanu Hrvatska i Slovenija. Srbija i Crna Gora zalagale su se za federaciju, a kao alternativa tome razmatrala se u političkim krugovima i opcija podjele republika po etničkom principu.¹ Nepronalazak kompromisnog rješenja uvest će Jugoslaviju u duboku političku krizu, a područja u kojima je etnička slika njenih dijelova izmiješana u sukobe vojnog karaktera. Jednostrano proglašenje „srpskih oblasti“, proglašenje nezavisnosti Hrvatske i agresija JNA na nju, direktnog su utjecala imale i na politička i vojna zbivanja u Bosanskoj krajini.

Samoproглаšenje „Krajina“ 1991. godine

Prijedlozi srbijanskog i crnogorskog predstavnika u Predsjedništvu Socijalističke federativne republike Jugoslavije (SFRJ) ohrabрили su političke predstavnike Srpske demokratske stranke (SDS) da, mimo Ustava SFRJ koji je još uvijek bio na snazi i prema kojem je proglašenje teritorija na etničkom principu i sa etničkim predznakom bilo protuzakonito, proglase *Srpsku autonomnu oblast (SAO) Krajinu* u Kninu 19. decembra 1990. godine. U sastav SAO Krajine ušle su sve one opštine koje su činile raniju Zajednicu opština Sjeverne Dalmacije i Like i u kojoj je srpsko stanovništvo bilo većinsko. Teritorijalno kompaktno područje *SAO Krajine* činile su opštine Knin, Benkovac, Obrovac, Donji Lapac, Gračac i Titova Korenica.²

Po uzoru na *SAO Krajinu*, započet je proces proglašenja autonomnih oblasti i u Bosni i Hercegovini. Prvo proglašenje jedne takve tvorevine u Bosni i Hercegovini bilo je 29. aprila 1991. godine kada je obrazovana *Zajednica opština Bosanske krajine (ZOBK)* u čiji sastav ulaze opštine sjeverozapadne Bosne i u kojima je srpsko stanovništvo bilo većinsko: Banja Luka (sjedište *ZOBK*), Bosanska Gradiška, Čelinac, Laktaši, Prnjavor, Skender Vakuf, Srbac, Ključ, Bosanska Dubica, Bosanski Petrovac, Drvar, Mrkonjić Grad, Bosansko Grahovo, Glamoč, Kupres i Šipovo. Prema Statutu *ZOBK* i druge općine su imale pravo pristupiti ovoj zajednici.³ Za predsjednika, odnosno potpredsjednike skupštine imenovani su istaknuti kadrovi SDS BiH – Vojo Kuprešanin, Radoslav

1 Borisav Jović, *Posljednji dani SFRJ*, Autorovo izdanje, Beograd 1996, 208.

2 Robert J. Donia, *Porijeklo Republike Srpske, 1990-1992. – opšti kontekst, (Izjava vještaka objelodanjena Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju shodno pravilu 94 bis)*, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Den Haag 2002, 11. (dalje: R. J. Donia, *Porijeklo Republike Srpske*).

3 International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (dalje: ICTY), *Zajednica opština Bosanske Krajine, Statut Zajednice opština Bosanske Krajine*, Banja Luka, maj 1991.

Brđanin i Dragan Knežević. Cilj osnivanja *ZOBK* bio je, kako su navodili njeni funkcioneri, „da se ispravi zanemarivanje i diskriminacija općina Bosanske krajine u ekonomskom pogledu od strane bosanskohercegovačkih vlasti u Sarajevu“⁴ ne navodeći konkretne primjere zanemarivanja od strane Sarajeva, u kojem je, SDS u republičkoj vlasti ravnopravno participirala. *ZOBK* je imala pored skupštine kao zakonodavno tijelo i izvršno vijeće⁵ čime je izražen politički stav da se u ovom dijelu Bosne i Hercegovine neće uvažavati odluke republičke vlasti nego će politika ove stranke biti usmjerena ka jačanju regionalnih institucija.

Uprkos otvorenim negodovanjima i osudama zbog proglašenja *ZOBK*-a,⁶ osim upozorenja, izostalo je ozbiljnije suprotstavljanje politici SDS-u Bosne i Hercegovine. Razlog tome bio je u činjenici da je za zvaničnu reakciju republičkih vlasti bio potreban koncenzus sve tri političke stranke koje su činile vlast. SDS BiH, podrazumijeva se, ne bi odobrio upotrebu bilo kakvog mehanizma protivno politici koju je provodila u Bosanskoj krajini. Na kraju se sva politika borbe protiv djelovanja SDS-a BiH svodila na stranačke i pojedinačne reakcije.

Da su samoproglashene bile istrajne u vođenju svojih samostalnih politika govori nam i odluka o saradnji *SAO Krajine* i *ZOBK*-a u oblasti privrede, politike, kulture, prosvjete, obrazovanja, zdravstva, socijalnog rada i socijalne politike, saobraćaja i veza, informisanja, odbrane i dr. Ubrzo je proklamovan i pokušaj ujedinjenja ove dvije oblasti. Naime, u Bosanskom Grahovu 27. juna 1991. godine izdata je Deklaracija o ujedinjenju „dvije krajine“ u kojoj je naglašeno da je „ujedinjenje srpstva imperativ“.⁷ U Deklaraciji o ujedinjenju se zajednička administrativna jedinica spominje kao „Ujedinjena Krajina“ što ne isključuje mogućnost da je, prema zamislima potpisnika, teritorij pod tim nazivom trebao da čini jedan entitet u sastavu jedinstvene srpske države na jugoslovenskom području. Povodom vojnog zauzimanja dijelova Hrvatske i „regionalizacije“ Bosne i Hercegovine, urađen je elaborat o stvaranju „jedinstvenog krajiškog prostora“.⁸ Takva, kako je i nazivana „Ujedinjena Krajina“ (u čiji bi sastav pored Bosanske

4 ICTY, Predmet: br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, *Tužilac protiv Radoslava Brđanina*, Presuda, Den Haag, 31. septembar 2004, paragraf 165.

5 ICTY, Zajednica opština Bosanske Krajine, *Statut Zajednice opština Bosanske Krajine*, Banja Luka, maj 1991.

6 Alija Izetbegović na mitingu Stranke demokratske akcije (SDA) u Banjoj Luci održanog 21. aprila 1991. godine u osudi proglašenja *ZOBK*-a izjavljuje da neka opština u kojoj Srbi čine 51% stanovništva ne može biti srpska zbog onih 49% Bošnjaka i Hrvata. Pored Izetbegovića reagovali su i neki opozicioni političari. Za funkcionera SRSJ Milorada Dodika bilo je nedopustivo formiranje bilo kakvih oblasti jer njihovo formiranje nije podržano od strane republičke vlasti. Slično je reagovao i portparol SDP-a Igor Radojičić koji je ukazao da ovakvo djelovanje SDS BiH „povod za otvorene međunacionalne sukobe“. R. J. Donia, *Porijeklo Republike Srpske*, 23.

7 ICTY, *Deklaracija o ujedinjenju Zajednice opština Bosanska Krajina i Srpske autonomne oblasti Krajina*, broj: 139/91-2, Knin, 27. juni 1991; Grupa autora, *Hronologija 1990-1995*, Dokumentacioni centar Republike Srpske, Banja Luka 2002, 34, 35. (dalje: G. autora, *Hronologija 1990-1995*).

8 O elaboratu opširnije u: Nijazija Maslak, *Bosanska krajina kao 'konstitutivni činilac nove jugoslovenske' iz 1991. godine*, *Zločini u Bosanskoj krajini za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991-1995*, Zbornik radova, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2011, 110-119. (dalje: N. Maslak, *Bosanska krajina*).

krajine ušle Kninska krajina, Lika, Kordun i Banija) obuhvatala bi geografski i etnički homogen prostor sa oko 28.000 km².⁹ Najistrajniji zagovarač ujedinjenja bio je Milan Babić predlažući da „Ujedinjena Krajina“ bude federalna jedinica u okviru jugoslovenske države.¹⁰ Ovakav elaborat bio je pokazatelj težnji srpskih političkih funkcionera iz obje „krajine“. Suštinski, on je nakon „Deklaracije u ujedinjenju“ trebao biti naredni korak čiji je krajnji cilj bio zaokruživanje srpskog nacionalnog područja. Međutim, najviše zbog protivljenja vrha SDS-a Bosne i Hercegovine u toku 1991. godine, dvije „krajine“ nisu ujedinjene u jednu administrativnu cjelinu. Razlog tome je strah da bi ujedinjenje moglo izazvati, po Srbe, negativnu reakciju Međunarodne zajednice. Srpska politika u narednom periodu bazirala se na jačanju saradnje samoproglašanih oblasti u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Po sličnom statutu, kao onome o osnivanju ZOBK, a kroz politiku „regionalizacije“ Bosne i Hercegovine, u Banjoj Luci je 16. septembra 1991. godine proglašena *Autonomna regija Krajina (ARK)* kao formalno-pravni nasljednik ZOBK. Ova regija se proglašava kao „neodvojivi dio federativne Jugoslavije“ koja neće dozvoliti nikakvo proglašenje nezavisnosti Bosne i Hercegovine.¹¹ Svrha postojanja ARK nije bila samo u činjenici slabljenja utjecaja republičke vlasti Bosne i Hercegovine nego i postepenog izražavanja separatističkih težnji,¹² što je na koncu dovelo i do toga da odluke vlasti Bosne i Hercegovine u ovome dijelu nisu imale nikakvog značaja.

Nakon prvobitnog zaokruživanja srpskog teritorija, cilj SDS-a bio je da ovoj samoproglašenoj regiji pripoji i dijelove općina u kojima srpski narod nije činio većinu. Jednostranim odlukama formirane su srpske skupštine opština, zatim su dijelovi opština sa srpskom većinom izdvajani formiranjem srpskih opština da bi potom te nove opštine donijele odluku o pripajanju ARK-u. Tako su ovoj regiji priključeni dijelovi opština Bosanska Krupa¹³ i Bihaća (naselje Ripač u južnom dijelu opštine). Ovaj dio opštine proglašen je srpskim zbog strateške važnosti teritorijalnog povezivanja ARK sa RSK željezničkim saobraćajem.¹⁴

S druge strane, SDS nije ni razmatrao mogućnost formiranja zasebnih opština u dijelovima istih u kojima Srbi nisu bili većina, a koje su bile u sastavu ARK. Primjer tome je pokušaj formiranja opštine Stari Grad-Banja Luka kada su Bošnjaci, koji su činili većinu u tom dijelu Banja Luke, pokrenuli inicijativu o proglašenju nove opštine.¹⁵ Dakle, iako bi Stari Grad-Banja Luka brojala oko

9 N. Maslak, *Bosanka krajina*, 117.

10 Nikica Barić, Djelovanje Vlade Srpske autonomne oblasti Krajine tijekom 1991, *Časopis za suvremenu povijest*, God. 40, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008, 68.

11 ICTY, Skupština zajednice opština Bosanske krajine, *Odluka o proglašenju Autonomne oblasti Krajina kao neodvojivog dijela Savezne države federativne Jugoslavije i sastavnog dijela federalne jedinice Bosne i Hercegovine*, Banja Luka, 16. septembar 1992.

12 ICTY, Predmet: br. IT-99-36, Pred pretresnim vijećem II, *Tužilac protiv Radoslava Brđanina*, Presuda, paragraf 177.

13 ICTY, *Izvještaj o radu Skupštine opštine i Ratnog predsjedništva*, Krupa na Uni, april 1993.

14 ICTY, *Odluka o uključenju Srpske opštine Bihać u sastav Autonomne regije „Krajina“ sa sjedištem u Banja Luci*, broj: 2/91, Bihać, 28. decembar 1991.

15 ICTY, SDA Banjaluka, Glavni odbor, Banja Luka, septembar 1991; „Po ugledu na modernu evropsku komunu“, *Muslimanski glas*, br. 34, 13. decembar 1991, 11.

40.000 stanovnika što je više nego većina opština ARK-a, inicijativa nikada nije razmatrana.

Mobilizacija u JNA i incidenti u Bosanskoj krajini

Proglašenje nezavisnosti Hrvatske 25. juna, razlog je intenziviranja agresije JNA u drugoj polovini 1991. na ovu republiku. Počev od kraja aprila 1991. Dušan Smiljanić, načelnik bezbjednosti u 10. korpusu JNA u Zagrebu, stupio je u vezu sa vodećim ličnostima SDS u *SAO Krajini* i dostavio Srbima veliku količinu pješadijskog i artiljerijskog naoružanja iz skladišta JNA. Do kraja ljeta iste godine Teritorijalne odbrane (TO), policija i druge oružane formacije *SAO Krajine* bile su potčinjene JNA. Dakle, jedinicama *SAO Krajine* se komandovalo iz Beograda, a Bosanska krajina postala područje preko koje je transportovano naoružanje koje je iz Srbije poslano srpskim jedinicama u *SAO Krajinu* 1991.¹⁶ Ratna dejstva u Hrvatskoj odrazila su se na ekonomsku situaciju u Bosanskoj krajini. Mnoga preduzeća su prestala s radom zbog redukcije struje, raskidanja tradicionalnih privrednih veza s Hrvatskom i Slovenijom, te nestašice sirovina i rezervnih dijelova, što je sve bilo iznimno važno za funkcionisanje ekonomije. Posljedice navedenog je nestašica hrane, lijekova i benzina.¹⁷

Vrh JNA je preko Republičkog štaba TO Bosne i Hercegovine i organa opština u kojima je na vlasti bio SDS BiH provodio u Bosanskoj krajini masovnu mobilizaciju, kako u sastave JNA tako i cijelih jedinica TO pod komandom Okružnog štaba TO Banja Luka.¹⁸ Banjalučki korpus JNA od septembra 1991. ratovao je na tlu Hrvatske i to nadomak Novske, Pakraca, Lipika i Nove Gradiške.¹⁹ Na zapadnoslavonskom ratištu angažovane su bile, između ostalih, Peta kozarska brigada JNA (koja je regrutovala ljudstvo sa šireg područja Prijedora) i Druga pješadijska brigada JNA.²⁰

Uz mobilizaciju, odnos JNA prema situaciji u Bosanskoj krajini bio je vidljiv kada su srpske jedinice izazivale nasilje nad Bošnjacima i Hrvatima. Nedostatak reakcije i pasivnost, posebno kad su Srbi počinioci, dovele su do situacije da je ova vojska izgubila svoj legitimitet među nesrpskim stanovništvom. Tri Bošnjaka maltretirana su u Bosanskoj Krupi od desetak naoružanih osoba u uniformama *SAO Krajine*. U Prnjavoru je grupa okupljena oko Veljka Milankovića

16 ICTY, Predmet: br. IT-95-11, Pred pretresnim vijećem, *Tužilac protiv Milana Martića*, Presuda, Den Haag, 12. juni 2007, paragrafi 141, 142.

17 ICTY, Predmet: br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, *Tužilac protiv Milomira Stakića*, Presuda, Den Haag, 31. juli 2003, paragraf 53.

18 Mesud Šadinlija, *Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine 1986 – 1992*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2013, 212.

19 Davor Marijan, Vještački nalaz: o ratnim vezama Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991-1995), *Časopis za suvremenu povijest*, God. 36, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2004, 215.

20 Ewan Brown, *Vojna situacija u Bosanskoj krajini 1992. - analiza situacije*, Den Haag 2002, 20.

(komandanta jedinice *Vukovi s Vučjaka*²¹), nakon povratka sa obuke iz Knine, izazvala niz incidenta čije su mete bili Bošnjaci i Hrvati. U svojim postupcima imali su podršku vrha prnjavorskog SDS-a. Ista je stranka Srbima u Šipovu podijelila oružje. Navodi se da je riječ o 800 automatskih i poluautomatskih pušaka i 300.000 metaka.²² Primjer pasivnosti je i upad specijalnog bataljona *SAO Krajine* („Martićevaca“) u Drvar i dobrodošlica priređena od strane predsjednika općine, Dragana Kneževića.²³ Na taj način demonstrirali su nepriznavanje granice između „srpskih krajina“ i upozorili na namjeru ujedinjenja tog prostora u neku „novu Jugoslaviju“.²⁴

Svoje ratničko i nasilničko ponašanje rezervisti i pripadnici vojnih jedinica, počeli su već tada iskaljivati po nepravoslavnim bogomoljama. Na putnom pravcu Bosanska Gradiška – Banja Luka – Kotor-Varoš - Doboj, prve su napadnute katoličke crkve i džamije. U ljeto 1991. u više navrata je rafalima iz „kalašnjikova“ nagrđena i oštećena novopodignuta džamija u banjalučkom naselju Vrbanja. Već u augustu 1991. oštećena je i opljačkana katolička crkva u Gornjim Čivčijama, u općini Bos. Gradiška. Dvadesetak dana poslije izvršen je prvi napad na župnu katoličku crkvu u Bosanskom Aleksandrovcu, odnosno u Mahovljanima, obje u općini Laktaši. Osobito je bila velika šteta na crkvi u Maglajanima. Tokom jeseni iste godine više puta su napadnuti i oštećeni katolički vjerski objekti (crkve, samostani, župne kuće) u Bos. Aleksandrovcu, Novoj Topoli, Trnu i Čelincu. Velika šteta pričinjena je i na crkvi u Novoj Topoli (općina Bos. Gradiška) u koju su ispaljene dvije granate.²⁵

Početkom augusta 1991. oko Bosanskog Novog i Bosanske Dubice registrovana je pucnjava sa hrvatske na bosansku stranu, a zatim su u septembru uslijedile veće provokacije u ovoj zoni, posebno u sukobu na mostu u Gradišci.²⁶ S područja Bosanske Dubice granatirana je u toku septembra 1991. Hrvatska Dubica što je dovelo do povlačenja pripadnika Zbora narodne garde i odlaska hrvatskih

21 U maju 1991. predstavnici lokalnih Srba otišli su u Knin da se sastanu sa dvojicom navedenih lidera paravojnih jedinica, Milanom Martićem i Kapetanom Draganom (Vasiljevićem, *op.a*). To je rezultiralo sporazumom za formiranje paravojnih jedinica koje bi se, u pripremi za operacije u Bosni i Hercegovini mogle obučavati na teritoriji pod kontrolom Srba (Golubić) u Hrvatskoj. Ova inicijativa dovela je do formiranja nukleusa budućih paravojnih snaga *Vukovi sa Vučjaka*. Norman Cigar, *Strane paravojne formacije u Bosanskoj krajini 1992-1995, Zločini u Bosanskoj krajini za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991-1995*, Zbornik radova, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2011, 330.

22 *Muslimanski glas*, br. 13, 19. juli 1991, 3, 9.

23 „Skok Knindži“, *Nedjelja*, br. 69, 16. juni 1991, 9.

24 Ivica Lučić, *Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja*, *Časopis za suvremenu povijest*, God. 40, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008, 123.

25 Aleksandar Ravlić, *Rušenje bogomolja na području sjeverozapadne Bosne bilo je ritualni čin programa genocida*, *Zločini u Bosanskoj krajini za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991-1995*, Zbornik radova, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2011, 715, 716.

26 Bojan B. Dimitrijević, *Rat u Bosni i Hercegovini 1991-1992: Pregled aktivnosti zaraćenih strana*, *Istorija 20. veka*, God. XVIII, br. 2, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2000, 128.

civila s tog područja.²⁷ Ivanjska, srpsko selo u sastavu opštine Bosanska Krupa, samoinicijativno je donijela odluku o organizaciji vlastitih snaga TO i njenom stavljanju pod komandu JNA i Štaba TO opštine Dvor na Uni u Hrvatskoj.²⁸ Uspostavljena je saradnja saniteta TO *SAO Krajine* s bolnicama u Drvaru i Banja Luci.²⁹ U Bosni i Hercegovini formirani su i prvi logori za hrvatske zarobljenike. Na Manjači, u zoni odgovornosti Banjalučkog korpusa JNA, otvoren je sredinom septembra 1991. logor za ratne zarobljenike koji su zarobljeni u Hrvatskoj.³⁰

Upadi jedinica iz *SAO Krajine*, posebno policijskih struktura kojima je rukovodio Milan Martić svakako su zaoštravali međunacionalne odnose u Bosanskoj krajini. Za razliku od JNA, djelovanje Martića u Bosanskoj krajini nisu tolerisali Bošnjaci. Nakon što je prisustvovao sastanku sa JNA u Bosanskom Novom u septembru 1991. godine na kojem se razmatrala mogućnost zauzimanja Kostajnice, Martića hapse u Bosanskoj Otoci pripadnici MUP-a Bosne i Hercegovine. Njegovo puštanje na slobodu obezbjeđeno je čvrstom koordinacijom između rukovodstava *SAO Krajine*, Srbije i Bosne i Hercegovine, i to preko Milana Babića, Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića i Slobodana Miloševića.³¹

Najosjetljivija situacija bila je u Bosanskoj Gradišci, gdje su izvođene ispaljivanjem hiljada granata prema hrvatskom teritoriju izvođene vojne operacije „koje su zamišljene u Beogradu, a potvrđene u Banja Luci“. Takvo stanje izazvalo je nove migracije. Bošnjačko i hrvatsko stanovništvo odlaze u inostranstvo ili prema „unutrašnjosti Bosne“.³²

Bošnjaci su, posebno nakon poziva Alije Izetbegovića putem TV Sarajeva 6. oktobra 1991. godine da građani Bosne i Hercegovine nisu dužni da se odazovu mobilizaciji i tako učestvuju u ratu protiv Hrvatske, ostali bez ikakvog eventualnog vojnog oslonca u vremenima koja slijede. Iako neki ovaj poziv shvataju kao poziv (isključivo) Bošnjacima postavlja se pitanje kakav bi bio ishod rata u Hrvatskoj da se najbrojniji narod u Bosni i Hercegovini odazvao mobilizaciji!? Još je i prije Izetbegovićevog poziva, predsjednik Regionalnog odbora SDA za Bosansku krajinu, Mirsad Mujadžić iznio stav da je od ključne važnosti da Bošnjaci ostanu neutralni u ‘srpsko-hrvatskom ratu’ na području Hrvatske.³³ Bilo je jasno da u srpsko-hrvatskim odnosima, Bošnjaci mogu samo biti kolateralna šteta politike koja je već ranije u Karađorđevu pokušala odrediti njihovu sudbinu.

27 ICTY, Predmet: Br. IT-95-11, Pred pretresnim vijećem, *Tužilac protiv Milana Martića*, Presuda, paragraf 177.

28 Nika Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2005, 195, 196. (dalje: N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*).

29 N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 195.

30 ICTY, Predmet: br. IT-08-91, Pred pretresnim vijećem II, *Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina*, Presuda – tom I, Den Haag, 27. mart 2013, paragraf 170.

31 ICTY, Predmet: br. IT-95-11, Pred pretresnim vijećem, *Tužilac protiv Milana Martića*, Presuda, paragraf 143.

32 „Grad heroj ‘krnje Jugoslavije’“, *Nedjelja*, br. 86, 13. oktobar 1991, 9.

33 „Ovo nije naš rat“, *Muslimanski glas*, br. 15, 2. august 1991, 3.

Uprkos propagandi o ugroženosti srpskog naroda u Hrvatskoj i prijetnjama da će nad njima biti počinjen genocid ukoliko se vojnički ne odbrane od hrvatskih jedinica, jedan broj Srba iz Bosanske krajine se nije odazvao očekivanoj mobilizaciji. Razlozi neodazivanja nisu poznati, ali je prema pisanju medija taj broj ipak pokazivao da je jedan dio Srba protiv djelovanja JNA u Hrvatskoj. Prema medijskim izvještajima oko 270 Srba s područja Mrkonjić-Grada odbilo je da učestvuje u ovome ratu. Zabilježene su dezertacije u Šipovu, Drvaru, Bosanskom Grahovu i Bosanskom Petrovcu, dok se istovremeno zahtijevalo provođenje sudskog postupka protiv 616 osoba iz Prnjavora zbog odbijanja odzivu. Procjenjuje se da je oko 1.000 Srba s područja Bosanske krajine odbilo odazvati se mobilizaciji ili je ubrzo nakon nje dezertiralo.³⁴ Na jednoj sjednici Skupštine ARK na dnevnom je redu bilo pitanje mobilizacije u JNA u Hrvatskoj pri čemu su izneseni podaci o tome koliko je osoba iz općina ARK mobilizirano, odnosno u datom trenutku angažovano u jedinicama Banjalučkog korpusa JNA u ratu u Hrvatskoj. Podaci su govorili da je iz Banja Luke bilo 3.500 mobiliziranih, Laktaša 3.000, Bosanske Gradiške 3.000, Bosanske Dubice 1.250, Bosanskog Novog 1.000 i sl.³⁵ S druge strane, odziv je prema nekim pokazateljima bio poražavajuće nizak – 40%, posebno u Banja Luci.

Srpski vojnici i pripadnici paravojnih formacija koji su se vraćali s fronta u Hrvatskoj počeli su da kruže ulicama. Često su bili pijani i pucali su na kuće, prodavnice i džamije dok su prolazili kroz dijelove grada nastanjene pretežno Bošnjacima. U gradu su se pjevale srpske nacionalističke pjesme kojima su se Bošnjaci podsticali na iseljavanje.³⁶

Prva godina rata u Hrvatskoj, obilježena masovnim zločinima nad civilima u Vukovaru, bombardovanjem Dubovnika, proglašenjem RSK i talasa izbjeglica kako hrvatske tako i srpske nacionalnosti odjeknula je i na vojnopoličku situaciju u čitavoj Bosni i Hercegovini. Odazivanje mobilizaciji nosio je svoj danak. Od 447 vojnika JNA iz Bosne i Hercegovine poginulih na hrvatskim ratištima, 135 bilo je s područja Bosanske krajine.³⁷

Izbjeglice u Bosanskoj krajini

Usljed ratnih zbivanja u Hrvatskoj, Bosanska krajina postala je područje sa najvećim brojem izbjeglica u Bosni i Hercegovini. Bošnjaci su napuštali pogranična područja, Hrvati protjerani s područja *SAO Krajine* utočište su našli u Cazinskoj krajini, a Srbi iz zapadne Slavonije u banjalučkoj regiji.

34 „Generalska ili ničija vojska“, *Muslimanski glas*, br. 26, 18. oktobar 1991, 13; „Vapaji ne spašavaju državu“, *Nedjelja*, br. 86, 13. oktobar 1991, 6, 7.

35 ICTY, *Izvod iz zapisnika sa sjednice Skupštine Autonomne regije Krajina*, 6. novembar 1991.

36 ICTY, Predmet: br. IT-08-91, Predmet pretresnim vijećem II, *Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina*, Presuda – tom I, Den Haag, 27. mart 2013, paragraf 140.

37 Mirsad Tokača, *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Istraživačko-dokumentacioni centar, Sarajevo 2012, 152, 181, 194.

U Banja Luci je već izbijanjem agresije na Hrvatsku formiran Regionalni štab za prihvata izbjeglica sa kriznih područja 24. jula 1991. godine.³⁸ Bio je to prvi štab te vrste formiran u Bosni i Hercegovini. Već u augustu 1991. godine zabilježeno je 12.826 izbjeglica u Banja Luci, Bosanskoj Gradišci, Bosanskom Novom i Bosanskoj Dubici pristiglih iz hrvatskih opština Okučani i Nova Gradiška te slavonskih sela Čovca, Vrkvoljana, Lađevca, Mlake, Borovca i Medara.³⁹

Iz Bosanske Gradiške jedna grupa Bošnjaka je došla u Banja Luku, dok je oko 200 porodica iz Bosanske Kostajnice utočište našlo na području prijedorske opštine. Procjenjuje se da je između 700 i 1.000 izbjeglica u to vrijeme bilo u Bosanskom Novom.⁴⁰ Na području Prijedora, nalazile su se bošnjačke izbjeglice iz Bosanske Dubice.⁴¹ Prema podacima opštinskih štabova, od Bosanskog Novog do Šapca bilo je smješteno oko 20.000 izbjeglica srpske nacionalnosti u periodu augusta i septembra 1991. Veliki dio njih utočište je našao i među Bošnjacima u Orahovi i bosanskonovskoj opštini.⁴² Na području ove opštine odlukom lokalne vlasti, proglašeno je ratno stanje u Bosanskoj Kostajnici. Ujedno, lokalni predstavnici osudili su djelovanje Vlade Bosne i Hercegovine zbog nedovoljnog angažovanja u rješavanju problema na pograničnim dijelovima republike.⁴³

Ratni zločini na području samoproglašene SAO Krajine, rezultirali su protjerivanjem civilnog stanovništva, velikom većinom Hrvata.⁴⁴ U Cazinu i okolini bilo je smješteno oko 3.000 hrvatskih izbjeglica, većinom iz Slunja i Karlovca.⁴⁵ U Velikoj Kladuši utočište je, prema podacima Štaba za prihvata izbjeglica, našlo od augusta do decembra oko 2.000 Hrvata protjeranih iz Cetingrada, Slunja, Vidovske i drugih mjesta.⁴⁶ U tom periodu se na području Prijedora nalazilo, prema evidenciji Crvenog krsta, oko 3.300 izbjeglica.⁴⁷ Zbog napetosti koja je u Prijedoru vladala nakon izbijanja rata u Hrvatskoj, jedan broj Bošnjaka i Hrvata napustilo je područje ove opštine.⁴⁸

Prema riječima banjalučkog gradonačelnika Predraga Radića, samo u Banja Luci je smješteno oko 1/3 od ukupnog broja izbjeglica u Bosanskoj krajini. Prema njegovim je procjenama, u ovome dijelu Bosne i Hercegovine bilo oko 45.000

38 G. autora, *Hronologija 1990-1995*, 40.

39 *Isto*, 43.

40 „Izbjeglice u Bosanskoj krajini: Tužna Bosna“, *Muslimanski glas*, br. 20, 6. septembar 1991, 8.

41 ICTY, Predmet: br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, *Tužilac protiv Milomira Stakića*, Presuda, paragraf 832.

42 „Psihoza gora od metaka“, *Nedjelja*, br. 80, 1. septembar 1991, 18.

43 „Opštine ne zarezuju Vladu“, *Nedjelja*, br. 81, 8. septembar 1991, 9.

44 Anđelko Akrap, „Demografski kontekst raspada SFR Jugoslavije“, *Pilar – časopis za društvene i humanističke studije*, br. 5, Institut „Ivo Pilar“, Zagreb 2008, 50.

45 „Veliko srce krajiško“, *Muslimanski glas*, br. 33, 6. decembar 1991, 10.

46 „Vrata Kladuška su širom otvorena“, *Muslimanski glas*, br. 36, 27. decembar 1991, 10.

47 U intervjuu koji je ovom prilikom dao predsjednik opštine Muhamed Čehajić, nije navedena nacionalna pripadnost izbjeglica. „Prijedor: Moramo se vratiti privređivanju“, *Muslimanski glas*, br. 26, 18. oktobar 1991, 10.

48 ICTY, Predmet: br. IT-97-24, Pred pretresnim vijećem II, *Tužilac protiv Milomira Stakića*, Presuda, paragraf 52.

izbjeglica do početka novembra 1991. godine. Umjesto da se aktivnije angažuje oko rješavanja statusa ovih osoba, za Radića su oni bili politički korisni pa je predložio da se istim omogući pravo učešća na srpskom plebiscitu.⁴⁹ Broj izbjeglica u Banja Luci iznosio je između 12.000 i 14.000, a većina je bila iz Lipika, Pakraca i Karlovca. Mada su im pomoć pružali Banjalučani svih nacionalnosti, njihov dolazak doprinio je zaoštavanju međunacionalnih odnosa u samome gradu.⁵⁰ Nerijetko se dešavalo da će upravo bošnjački domaćini biti, zbog svog imućnog stanja, prvi na udaru izbjeglica.⁵¹ Banja Luka je bila oblijepljena smrtovnicama mladih vojnika JNA što je izazvalo revolt, ne samo prema Bošnjacima i Hrvatima, nego i onim Srbima koji su izbjegavali odlazak na hrvatska ratišta. Propagandno djelovanje medija bliskih SDS-u „upozoravali“ su na opasnost da će se rat iz Hrvatske proširiti na Bosnu i Hercegovinu zbog čega su Banjalučani počeli pripremati podrume i smještati u njega namirnice.⁵²

Zbivanja u Bosanskoj Gradišci krajem 1991. godine, faktički se mogu nazvati ratnim stanjem. Ulice su bile preplavljene vojnicima obučenih u raznim uniformama – JNA, sa obilježjima *SAO Krajine*, „Orlova“ i „Srpske garde“. Bilo je rizično kretati se ovim gradom jer su ljudi nespremni odvođeni na ratišta. Miniranje kuća, izazivanje incidenata i razne provokacije rezultirali su novim talasima iseljavanja. Dok su Bošnjaci i Hrvati zbog takvih provokacija bili primorani napuštati Bosansku Gradišku, iz zapadne Slavonije pristizao je novi val srpskih izbjeglica.⁵³

Zaključak

Nakon proglašenja *SAO Krajine* u Hrvatskoj, politički predstavnici SDS-a u Bosanskoj krajini jednostranom odlukom proglašavaju *ZOBK* u opštinama u kojima je srpski narod činio većinu. Od *ZOBK*-a je u septembru 1991. godine proglašena *ARK*. Na taj su se način, u političkom smislu, politička previranja u Hrvatskoj reflektirala i u Bosanskoj krajini. Obje oblasti proglašene su bez saglasnosti političkog vrha Jugoslavije i kršenjem Ustava SFRJ i njenih republika.

Paralelno s jednostranim proglašenjima „srpskih teritorija“, nakon proglašenja nezavisnosti Hrvatske, započeta je operacionalizacija agresije JNA na ovu republiku. Bosanska krajina postala je područje u kojoj je vršena mobilizacija vojnika za učešće u agresiji, ali i područje odakle su vršeni napadi na Hrvatsku. Do

49 „Prijetnje Beču atomskom bombom“, *Muslimanski glas*, br. 28, 1. novembar 1991, 9; „Bogataši postali beskućnici“, *Muslimanski glas*, br. 35, 20. decembar 1991, 8.

50 Armina Galijaš, *Eine bosnische Stadt im Zeichen des Krieges – Ethnopolitik und Alltag in Banja Luka (1990-1995)*, Oldenbourg Verlag, Munchen 2011, 219, 220.

51 Muharem Krzić, *Zločini nad banjalučkom krajinom '92-'94*, Bemust, Zenica 1995, 59.

52 „Banjalučka koncentracija smrti“, *Nedjelja*, br. 85, 6. oktobar 1991, 7.

53 ICTY, Predmet: Br. IT-08-91, Predmet pretresnim vijećem II, *Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina*, Presuda – tom I, paragraf 140; „Umiranje nakon ‘kraće bolesti’“, *Nedjelja*, br. 96, 22. decembar 1991, 10.

kraja 1991. godine poginulo je 135 vojnika JNA iz Bosanske krajine na ratištima u Hrvatskoj.

Bosanska krajina suočila se, uz nepovoljne ekonomske prilike izazvane zbivanjima u Hrvatskoj, sa problemom izbjeglica. Utočište u njoj našli su prvenstveno Srbi iz zapadne Slavonije i Hrvati protjerani iz samoproglashene *SAO Krajine*. Bošnjaci koji su po uputama svojih političkih lidera izbjegavali uplitanje u „srpsko-hrvatske sukobe“ bili su žrtve nacionalističke propagande, osuđivani zbog neodazivanja na mobilizaciju, a nerijetko i žrtve nasilja prouzrokovanih ponašanjem vojnika JNA koji su se s ratišta vraćali svojim domovima. Prema određenim podacima, do kraja 1991. godine u Bosanskoj krajini bilo je oko 45.000 izbjeglica iz reda sva tri naroda.

Summary

Following the proclamation of the Serb Autonomous Region of Krajina in Croatia, SDS political representatives in Bosanska Krajina declared unilateral decision *ZOBK* in municipalities where the Serb people had majority. In September 1991. *ZOBK* was transformed into *ARK*. In this way, in political terms, political turmoil in Croatia was reflected in the Bosnian Krajina. Both areas were declared without the consent of the political top of Yugoslavia and were the violation of the Constitution of the SFRY and its republics.

In parallel with the unilateral proclamations of “Serb territories”, after the declaration of independence of Croatia, the operation of JNA aggression on this republic began. The Bosnian Krajina became an area in which mobilization of soldiers was carried out for participation in the aggression, but also the area from which attacks were carried on Croatia. By the end of 1991, 135 JNA soldiers from the Bosnian Krajina were killed at the Croatian battlefields.

The Bosnian Krajina faced, with unfavorable economic opportunities caused by the events in Croatia, with the problem of refugees. The refuge in it was found primarily by Serbs from western Slavonia and Croats expelled from the self-proclaimed SAO Krajina. Bosniaks who, according to the instructions of their political leaders, avoided interference in the “Serbian-Croatian conflicts”, were victims of nationalistic propaganda, condemned for not responding to mobilization, and often victims of violence caused by the conduct of JNA soldiers who returned from their battlefields to their homes. According to some data, by the end of 1991, there were about 45,000 refugees from the ranks of all three nations in Bosanska Krajina.